

Ivo Glavaš

Marginalije o tvrđavi sv. Nikole kod Šibenika i Velikim kopnenim vratima

Ivo Glavaš
Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Šibeniku
HR – 22 000 Šibenik, Stube J. Čulinovića 1/3

UDK: 728.81(497.581.2)Šibenik
Izvorni znanstveni rad/Original Scientific Paper
Primljen/Received: 14. 09. 2015.

Ključne riječi: tvrđava sv. Nikole, lav sv. Marka, Sanmicheli, kaštelan, providur Malipiero, Porta terraferma

Key words: Fortress of St. Nicholas, lion of St. Marc, Sanmicheli, castellan, providur Malipiero (from Venetian provedadore (high ranking official of the Venetian Republic), Porta terraferma

Gradnja tvrđave sv. Nikole na ulazu u šibenski kanal sv. Ante započeta je na samom kraju tzv. trećeg mletačko-osmanski rata 1540. godine kao odgovor Venecije na sve jaču osmansku pomorsku silu. Osim po arhivskim podatcima, to se prepoznaje i po dvama reljefima krilatog lava sv. Marka koji se nalaze u metopama friza glavnog ulaznog portala tvrđave. Golemu skulpturu krilatog lava sv. Marka, koja je stajala iznad glavnog portala tvrđave, a bačena je za vrijeme francuske uprave u Dalmaciji, vratio je austrijski car Franjo I. na izvorno mjesto. Grafike i natpis na tvrđavi ukazuju i na učestale obnove i ojačavanja tvrđave i u prvoj polovini 17. stoljeća. Moguće je da se radi o obrambenom jačanju postojećih klijesta između polubastiona tvrđave okrenutih kopnu. Šibenska Velika kopnena vrata (Porta terraferma) između nekadašnjeg bastiona Bernardi i današnje zgrade Kazališta predstavljala su složenu obrambenu arhitekturu na mjestu srednjovjekovnih vrata u kojima je bila smještena vojna posada.

Tvrđava sv. Nikole na početku šibenskog kanala svetog Ante spada u spomenike mletačkog fortifikacijskog graditeljstva u Dalmaciji koji su do sada u znanstvenoj literaturi dostatno obrađeni. Početak znanstvenog interesa za tvrđavu nalazimo u pionirskim radovima Angelica Alacevicha i rukopisnoj ostavštini poznatog šibenskog svećenika i muzealca don Krste Stošića.¹ Radovima Ane Deanović tvrđava i njen graditelj Giangirolamo Sanmicheli stavljeni su u kontekst onodobnog mletačkog fortifikacijskog graditeljstva.²

1 Alacevich, A. (1920.): *Pagine della storia di Sebenico*, Šibenik, 163-171; Stošić, K., Šibenske tvrđave (rukopis u Muzeju grada Šibenika).

2 Deanović, A. (1968.): Il contributo dei Sanmicheli alla fortificazione della Dalmazia, *Castellum*, 7: 37-56; Deanović, A. (1988.): Architetti veneti del Cinquecento impegnati nella fortificazione della costa dalmata, *L'architettura militare veneta del Cinquecento*, Venezia-Milano, 125-134.

U posljednje vrijeme, poslije prvih konzervatorskih istraživanja, tvrđava ponovno privlači pozornost, nakon čega je uvrštena i u neka domaća i strana monografska izdanja.³ U ovom radu bit će riječi o detaljima i problemima koji nisu privukli pozornost istraživača ili neke već postojeće teze, po našem mišljenju, treba drugačije interpretirati.

PRVI KAŠTELANI, TREĆI MLETAČKO-OSMANSKI RAT I VRIJEME DOVRŠENJA TVRĐAVE SV. NIKOLE

Na frizu glavnog portala u centralnim metopama nalaze se reljefi dvaju lavova sv. Marka od kojih lijevi ima zatvorenu knjigu, a desni otvorenu, sugerirajući da se tvrđava počela graditi tijekom rata (sl. 1).⁴ Kako se prema samom Giangirolamu Sanmicheliju tvrđava počela graditi 1540. godine, može se raditi samo o tzv. trećem mletačko-osmanskom

3 Čuzela, J. (1992.): Pomorska utvrda sv. Nikole na ulazu u kanal sv. Ante kod Šibenika, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 33, Split: 51-76; Concina, E. – Molteni, E. (2001.): *La fabbrica della fortezza. L'architettura militare di Venezia*, Verona, 116-119; Žmegač, A. (2001.): Utvrda sv. Nikole pred Šibenikom, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 25, Zagreb: 91-100; Žmegač, A. (2005.): La fortezza di San Nicolò presso Sebenico. Un'opera importante di Giangirolamo Sanmicheli, *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes sin Florenz*, 49: 133-151; Žmegač, A. (2009.): Još jedan stari prikaz šibenske utvrde sv. Nikole, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 33, Zagreb: 77-82; Žmegač, A. (2009.): *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb, 48-57.

4 Alacevich, koji prvi detaljnije opisuje tvrđavu, piše o dvama lavovima u metopama, ali detaljnije samo o desnom – koji ima otvorenu knjigu – s obzirom na to da mu je taj podatak, kako ćemo kasnije vidjeti, odgovarao oko teze o početku gradnje tvrđave sv. Nikole. Vidi: Alacevich, A. (1920.): nav. dj.: 167 i bilj. 1. Rizzi u novije vrijeme upozorava na postojanje reljefa dvaju lavova na frizu glavnog portala, ali začudo misli da oba imaju zatvorenu knjigu. Vidi o tome: Rizzi, A. (2005.): *I leoni di San Marco in Dalmazia*, Venezia, 201. O postojanju reljefa lavova, od kojih jedan ima zatvorenu knjigu, upoznao sam javnost tijekom diskusije o tvrđavi sv. Nikole na znanstvenostručnom skupu "Dijalozi s baštinom" koji je održan na Filozofskom fakultetu u Rijeci 17. travnja 2015. godine. Nedugo zatim (potpuno nezavisno od autora ovog rada) Ana Šverko na međunarodnoj konferenciji "Discovering Dalmatia", održanoj u Splitu od 18. do 23. svibnja iste godine, u okviru priopćenja o rezultatima svog istraživanja pod naslovom "The Sanmicheli's city gate in Zadar: necessity and art, tradition and innovation", izlagala je o postojanju dvaju reljefnih lavova na frizu glavnog portala tvrđave sv. Nikole. Svoju će tezu oko toga Šverko vjerojatno uskoro formulirati u radu.

1 Lavovi u metopama na frizu glavnog portala tvrđave sv. Nikole (foto: I. Glavaš)

Lions in the metopes on the frieze of the main portal of the Fortress of St. Nicholas (photo: I. Glavaš)

ratu 1537. – 1540. godine.⁵ Najvažnija epizoda rata, pomorska bitka kod Preveze, odigrala se 27. rujna 1538. godine na ulazu u Ambrakijски zaljev (upravo na mjestu glasovite Akcijske bitke 31. godine pr. Kr. između Oktavijana s jedne i Antonija i Kleopatre s druge strane), kada je brojčano slabija osmanska flota pod zapovjedništvom poznatog sjevernoafričkog gusara Khayr al-Dina Barbarosse izvojevala važnu pomorsku pobjedu nad kršćanskom koalicijom pod zapovjedništvom đenoveškog admirala Andree Dorije.⁶ Zbog svijesti o narasloj pomorskoj moći Turaka, Venecija tijekom rata poduzima grozničave napore kako bi utvrdila važne prostore na Levantu gdje krajem 1537. godine šalje Michelea Sanmichelija kako bi izgradio utvrde prvenstveno na Krfu i Kreti.⁷ Dio istih napora je i izgradnja utvrde sv. Nikole na ulazu u šibenski kanal sv. Ante povjerena njegovom nećaku Giangiolamu Sanmicheliju.⁸ Dakle, nema nikakve sumnje o tome kad su točno počeli radovi na tvrđavi sv. Nikole, jer nam to iskazuje graditelj Giangiolamo Sanmicheli u svojoj relaciji (opisu radova) koju sastavlja 3. rujna 1540. na samoj tvrđavi sv. Nikole, što potvrđuje reljef lava sv. Marka sa zatvorenom knjigom u metopi na frizu glavnog portala.⁹ Dovršetak prve faze gradnje obilježen je natpisom na glavnom portalu koji je prema Alačeviću glasio:

.....
5 CRV, II, 150-152.

6 The Encyclopaedia of Islam, vol. 4, Leiden, 1997, 1157. O trećem mletačko-osmanskom ratu 1537. – 1540. vidi kod: Mallett, M. – Hale, J. (1984): *The Military Organisation of a Renaissance State*, Cambridge, 227-233.

7 Vasari, G. (1881.), *Le Vite*, vol. 6, Firenze, 346; Gerola, G. (1905.): *Monumenti Veneti nell'Isola di Creta*, vol. 1., Venezia, 313; Ottersbach, C. (2005): *Im Schutz des Markuslöwen. Die venezianischen Festungen auf den ionischen Inseln und dem griechischen Festland*, *Festungsjournal*, 26: 16-18.

8 O samome ratu i njegovim učincima na područje Dalmacije te opasnim provalama osmanskog brodogovlja u Jadran vidi iz opisa Francesca Longa. (CRV, II, 113-136)

9 CRV, II, 150-152.

2 Grb u podgledu glavnog portala tvrđave sv. Nikole (foto: I. Glavaš)
Coat of arms in the soffit of the main portal of the Fortress of St. Nicholas (photo I. Glavaš)

FRANCISCO COPPO PRESIDE CAP. URBIS
ORSATO MANOLESSO PRIMO ARCIS PRAEFECTO
IO.HIERONYMO.MICHAELIO.VERON.ARHITECTO.
MDXXXIII10

Kako se čita s natpisa, tvrđava je dovršena 1543. godine za vrijeme mandata šibenskog kneza Franje Coppa i prvog kaštelana Orsata Manolesa. Od te faze čini se da je preostao samo moguće Manolesov grb koji je uklesan u podgledu ulaznih vrata (sl. 2). Neki autori mišljenja su da se radi o grbu providura tvrđave Luke Zorzija koji se spominje u arhivskim spisima.¹¹ Specijalni providur za izgradnju tvrđave Luka Zorzi spominje se u relaciji šibenskog kneza Jacoba Boldua podnesenoj 1542. godine na povratku u Veneciju.¹² U vrijeme Jacoba Boldua, koji je bio je šibenski knez od 1539. do 1541. godine, pada početak izgradnje tvrđava.¹³ Dana 22. listopada 1540. godine u njegovoj kancelariji sačinjen je ugovor o izradi lava iznad glavnog portala s klesarom Dujmom iz Splita.¹⁴

.....
10 Alacevich, A. (1920.): nav. dj.: 166.

11 Alacevich, A. (1920.): nav. dj.: 167; Čuzela, J. (1992.): nav. dj.: 65; Galvani nudi različita rješenja za grb u podgledu glavnog portala tvrđave sv. Nikole: Galvani, F. A. (1884): *Il Re d'Armi di Sebenico*, Venezia, vol. II, 91. Međutim, grb venecijanske porodice Manolesso također bi odgovarao opisu. Vidi grb plemićke obitelji Manolesso kod: Coronelli, V. (1706.): *Blasone Veneto*, Venezia, 62.

12 CRV, II, 157.

13 O šibenskom knezu Bolduu vidi kod: Novak, G. (1976.): *Šibenik u razdoblju mletačke vladavine, Šibenik spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik, 271.

14 O tome vidi kod: Stošić, K., nav. dj.: 7a.

3 Grb kastelana Gaspara Mora u ulaznom holu tvrđave sv. Nikole (foto: I. Glavaš)

Coat of arms of castellan Gasparo Moro in the entrance hall of the Fortress of St. Nicholas (photo: I. Glavaš)

Koliko je trajao mandat kaštelana na tvrđavi sv. Nikole? U tome nam pomaže nacrt s tekстом o tvrđavi sv. Nikole koji se nalazi u knjižnici Marciana u Veneciji u grafičkoj mapi pod oznakom Ms. It. VII, 2453 (=10493)¹⁵ pod nazivom *Fortezze della Repubblica di Venezia, sec. XVII-XVIII*.¹⁶ Ukupno su 54 grafička prikaza, a nakon većine grafika (koje se ne odnose samo na Dalmaciju) nalazi se tekst s opisom pojedine utvrde i legendom. Na karti 20 nalazi se tvrđava sv. Nikole s odgovarajućim tekstom (legendom) na sljedećoj stranici. Autor grafičke mape je najvjerojatnije Vincenzo Coronelli ili netko iz njegove radionice, a u tekstualnom dijelu nakon prikaza tvrđave sv. Nikole piše da je mandat kaštelana, koji je obvezno mletački plemić, na tvrđavi trajao šesnaest mjeseci, što znači da su nam poznata imena prve dvojice kaštelana Orsata Manolessa i Gaspara Mora, čiji grb se nalazi u ulaznom holu s uklesanom godinom 1545 (sl. 3).¹⁷

15 URL = <http://geoweb.venezia.sbn.it/cms/images/stories/MsGeo/10493.pdf>. (1. svibnja 2015.)

16 Grafička mapa na internetu se nalazi na adresi URL = http://iccu01e.caspur.it/ms/internetCulturale.php?id=mag_GEO0014751&teca=GeoWeb++Marciana. (1. svibnja 2015.)

17 Alacevich je usporedio mandat kaštelana s mandatom gradskog kneza koji bi po njemu na tvrđavi trajao dvije godine. Alacevich drži da je prvi kaštelan tvrđave Gaspar Moro, iako donosi natpis s glavnog portala koji govori drugačije. Alacevichu je to tumačenje odgovaralo jer je tvrdio da je gradnja tvrđave započela tek 1543. godine, iako na kraju donosi relaciju Giangiolama Sanmichelija iz 1540. (Alacevich, A. (1920.): nav. dj.: 165-166 i 170-171). Ipak, treba upozoriti da je podatak o mandatu kaštelana sv. Nikole, najvjerojatnije iz Coronellijeve grafičke mape, nastao više od stoljeća nakon gradnje tvrđave.

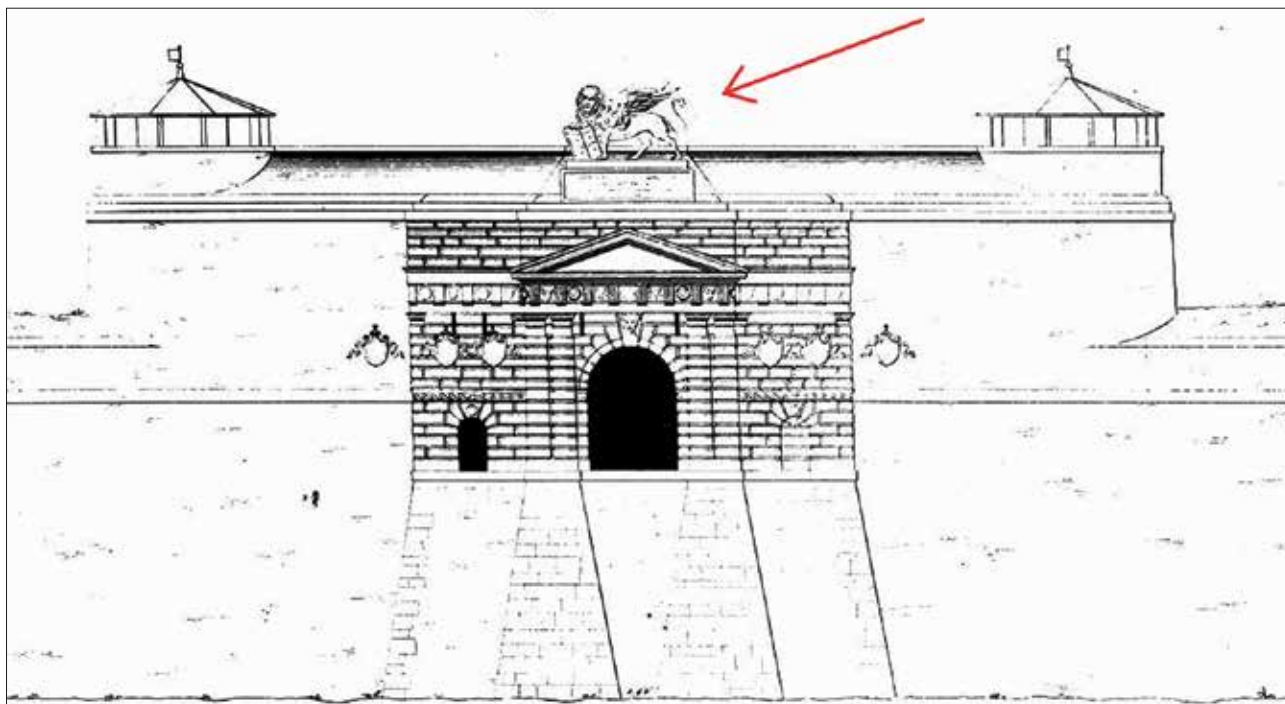
4 Arhivska fotografija lava nad glavnim portalom tvrđave sv. Nikole (preuzeto iz: Rizzi, A.: (2005), *I leoni di San Marco in Dalmazia*, Venezia, 206)

Archive photograph of the lion above the main portal of the Fortress of St. Nicholas (from Rizzi, A.: (2005), *I leoni di San Marco in Dalmazia*, Venice, 206)

LAV SV. MARKA IZNAD GLAVNOG PORTALA TVRĐAVE

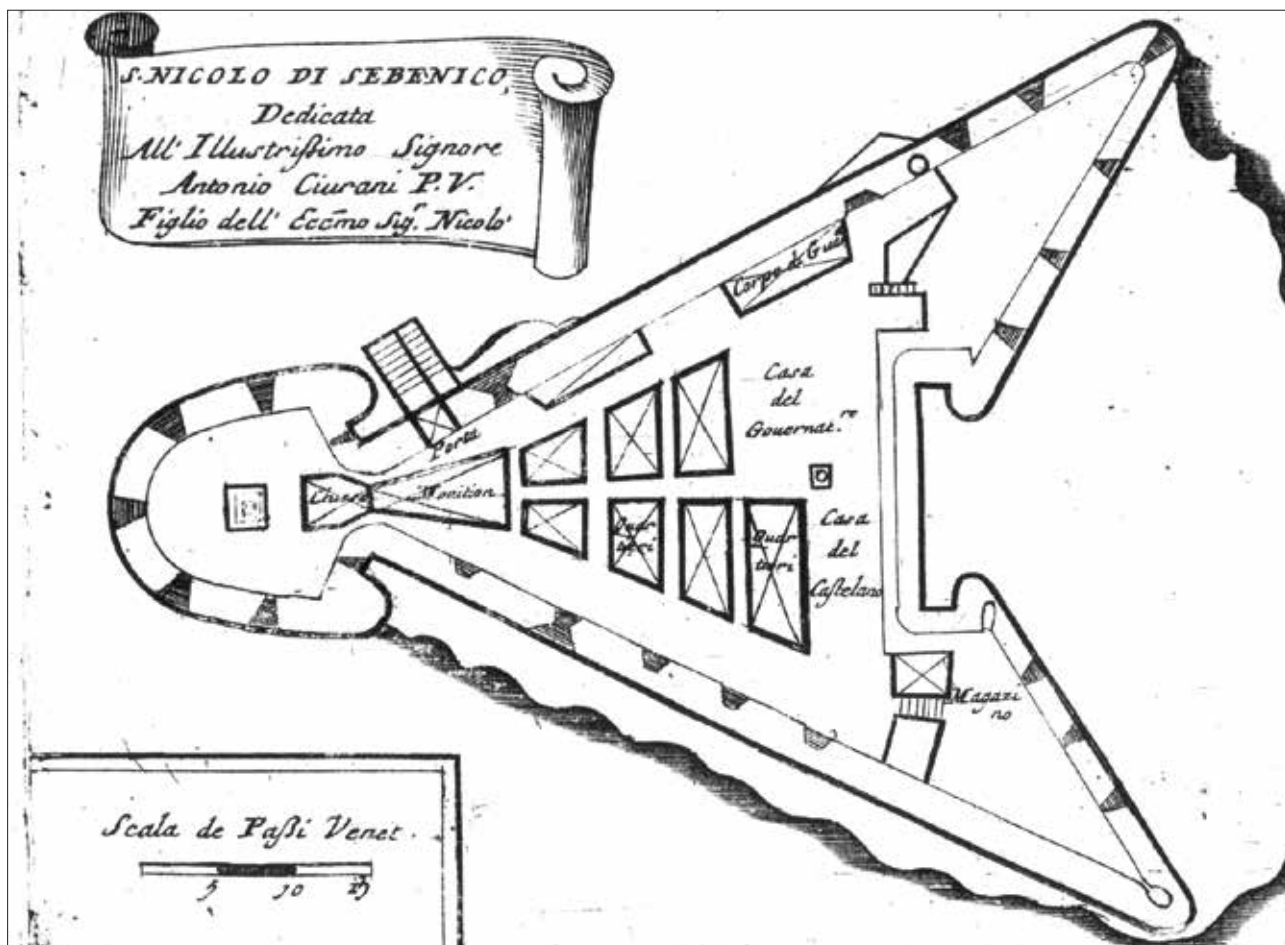
Iznad glavnog portala tvrđave nekada je stajala kolosalna skulptura krilatog lava sv. Marka koju je prema zamisli Sanmichelija prema ugovoru 1540. godine počeo klesati Dujam iz Splita. Taj lav bačen je s tvrđave za vrijeme francuske uprave u Dalmaciji, a austrijski car Franjo I. na tvrđavu je postavio drugog lava sastavljenog od triju odbačenih dijelova, kako piše Alacevich: *L'Imperatore Francesco I. quando in uno suo viaggio intrapreso in Dalmazia, ebbe a visitare anche la città di Sebenico, fece da tre grossi massi di pietra balzate fuori un'altro Leone; lo inalzò al posto del primo....*¹⁸ Međutim, kad se pažljivo pogleda fotografija lava, kojega je ponovno postavio car Franjo I. u vrijeme druge austrijske uprave u Dalmaciji, vide se tri pukotine koje spominje Alacevich, s tim da je indikativna ona na zadnjoj lijevoj šapi koja nije mogla nastati kao posljedica skulptorske intervencije (sl. 4). Stariji autori, kao što je Galvani, ne dvoje da se radi

18 Alacevich, A. (1920.): nav. dj.: 166.

5 Skulptura krilatog lava sv. Marka koja je stajala iznad Porta Nuova u Veroni (preuzeto iz: Ronzani, F. – Luciolli, G. (1831): *Le fabbriche civili, ecclesiastiche e militari di Michele Sanmicheli*, vol. 3., Venezia, tab. VII)

Sculpture of the winged lion of St. Marc that used to stand above the *Porta Nuova* in Verona (from Ronzani, F. – Luciolli, G. (1831): *Le fabbriche civili, ecclesiastiche e militari di Michele Sanmicheli*, volume 3, Venice, VII)

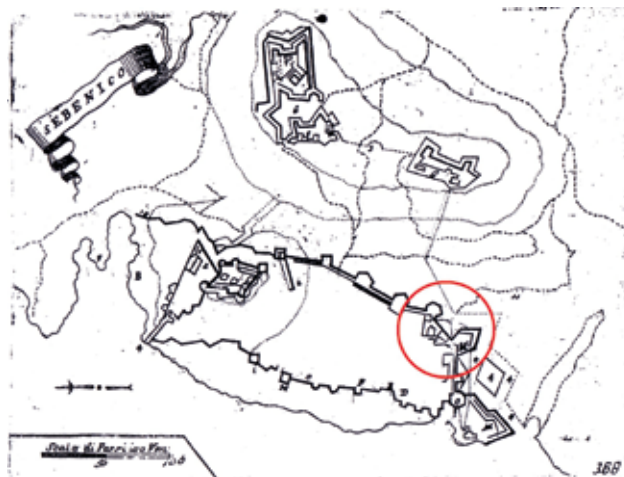
6 Grafika tvrđave sv. Nikole iz Coronellijevog izolarija Mari, Golfi, Isole...

Graphics of the fortress of St. Nicholas from Coronelli's *Isolario Mari, Golfi, Isole*...

7 Bunarska kruna na terasi tvrđave sv. Nikole (foto: I. Glavaš)
Well crown on the terrace of the Fortress of St. Nicholas (photo: I. Glavaš)

8 Coronellijeva grafika obrambenih bedema Šibenika s Kopnenim vratima
Coronelli's graphics of Šibenik ramparts with the Porta terraferma /Kopnena vrata/

o izvornom mletačkom lavu.¹⁹ Natpis naatici glavnog portala također govori u prilog teze da je na vrh atike vraćen izvorni mletački lav:

FRANCISCUS . I . AUSTRIAE . IMPERATOR
DALMATIA . PERLUSTRATA
LEONEM . HUNC . VENETUM
GALLORUM . VI . PROSTRATUM
ARCI . INSTAURATAE . RESTITUIT
ANNO . MDCCCXXIV.²⁰

Kako sam car kaže na natpisu, mletačkog lava je postavio na obnovljenu utvrdu. Teza da se radi o austrijskoj kopiji mletačkog lava stekla je određenu popularnost zahvaljujući i pogrešnoj pretpostavci kako Sanmicheli nisu nikada na svoja vrata postavljali lavove sv. Marka kao simbole vlasti *Serenissime* u punoj plastici, nego samo u reljefima.²¹ Na Porta Nuova u Veroni, koja su djelo Michelea Sanmichelija, izvorno je stajao golemi krilati lav sv. Marka u punoj plastici (sl. 5).²²

Izvornog mletačkog lava, kojega je austrijski car Franjo I. dao postaviti iznad glavnih vrata obnovljene tvrđave sv. Nikole, vojnici Kraljevine Jugoslavije bacili su 1926. godine u more.²³ Iako se radi o lako pristupačnom mjestu, ostatci tako velike skulpture nisu nikada pronađeni.

19 Galvani, F. A. (1884.): nav. dj.: 43.

20 Rizzi, A. (2005.): nav. dj.: 207.

21 Deanović, A. (1988.): nav. dj.: 130; Ćuzela, J. (1992.): nav. dj.: 66.

22 Ronzani, F. – Luciolli, G. (1831.): *Le fabbriche civili, ecclesiastiche e militari di Michele Sanmicheli*, vol. 3., Venezia, 1831, 1, tab. VII.

23 Stošić, K.: nav. dj.: 8.

OBNOVA TVRĐAVE U PRVOJ POLOVINI 17. STOLJEĆA

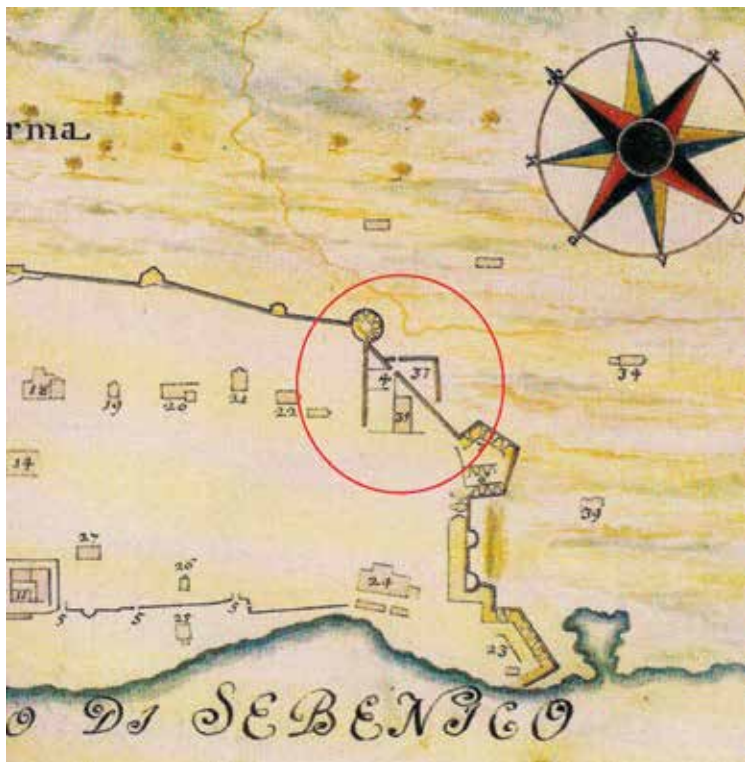
Na Coronellijevoj grafici tvrđave sv. Nikole iz izolarija *Mari, Golfi, Isole, Spiagge, Porti, Citta, Fortezze, della Damazia, Ed Altri Luoghi Dell'Istria, Quarner, Dalmazia Albania Epiro, e Livadia* (sl. 6).²⁴ zabilježeno je da je grafika posvećena providuru Antoniju Civranu. Radi se o providuru mletačke Dalmacije i Albanije koji je obnašao tu čast od 1630. do 1632. godine. Nije nam, naravno, poznato zašto je Coronelli, čija je grafika tvrđave sv. Nikole i cijeli izolarij nastao najvjerojatnije između 1688. i 1694. godine, grafiku posvetio providuru koji je vladao više od pola stoljeća ranije, osim ako je on bio zaslužan za važne radove obnove ili ojačavanja same tvrđave. Providur Antonio Civran u doba obnašanja dužnosti spominje se kao osoba zaslužna za ojačavanje gradskih zidina Splita.²⁵ U svom izvješću mletačkom senatu Civran se vrlo loše izjašnjava o stanju zidina dalmatinskih gradova pa i o samoj tvrđavi sv. Nikole, a kako je nešto ranije bio na dužnosti zapovjednika mornarice (kapetan Kulfa), najviše povjerenja ima u mletačku mornaricu.²⁶ Radovi za koje je zaslužan providur Antonio Civran možda su povišene platforme polubastiona u klijestima tvrđave sv. Nikole, međusobno povezane hodnikom u kurtini, što se vidi na Coronellijevim nacrtima, a spominje ih Ćuzela u svom opisu konzervatorskih istraživanja na terasi tvrđave sv. Nikole.²⁷ Završetak značajnih radova spominje se na natpisu iz godine 1637. koji je uklesan na bunarskoj kruni neposredno u klijestima tvrđave (sl. 7). Natpis je u lošem stanju, danas je čitljivo manje od polovine teksta, a prijepis natpisa donosi Alacevich:

24 O tome vidi: Blaće, A. (2014.): Eastern Adriatic Forts in Vincenzo Maria Coronelli's *Isolario Mari, Golfi, Isole, Spiagge, Porti, Citta...*, *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24 (2), Koper: 240-241.

25 Duplančić, A. (2007.): Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću, Zagreb, 10.

26 CRV, VII, 48-49.

27 Ćuzela, J. (1992.): nav. dj.: 68-69.

9 Mletačka karta Šibenika anonimnog autora iz 18. stoljeća iz zbirke muzeja Correr (preuzeto iz: *Fortezze Veneziane nel Levante. Esempi di cartografia storica dalle collezioni del Museo Correr*, Venezia, 1999., 18)

Venetian map of Šibenik by anonymous author from the 18th century from the Correr Museum collection (from *Fortezze Veneziane nel Levante. Esempi di cartografia storica dalle collezioni del Museo Correr*, Venice, 1999, 18)

COLLAPSAM . A . FUNDAMENTIS . HIERONYMUS .
 FOScareNO . VRBIS . PRAETOR . RESTITUIT .
 NICOLAUS . LONGO . ARCIS . PRAEFECTVUS .
 ANNO . DOMINI . MDCXXXVII .
 DIE . MENSIS . IVNII . XXVII .²⁸

Nama nepoznate dijelove tvrđave koji su, kako se čita na natpisu, srušeni do temelja, dao je obnoviti gradski knez Hieronymus Foscareno koji o potrebi kontinuiranog održavanja tvrđave piše u svojoj relaciji mletačkom Senatu.²⁹ Čini se da knez tijekom iste godine uspijeva izvršiti nužne radove, o čemu pred sam kraj mandata postavlja natpis na bunarskoj kruni. Međutim, sudeći prema relaciji šibenskog gradskog kneza Vincenza Ema, već su 1641. godine zidovi tvrđave ponovno u vrlo lošem stanju.³⁰ Kako pomalo prestaje opasnost od osmanskih napada s morske strane, tako tvrđava sv. Nikole tijekom 17. stoljeća i 18. stoljeća gubi na važnosti, da bi u drugoj polovini 19. stoljeća doživjela potpunu transformaciju i prilagođavanje suvremenom austrijskom obalnom topništvu.³¹

Unatoč svemu, budući da nemamo dovoljno objavljenih konzervatorskih istražnih radova o kliještima tvrđave, teško ćemo moći utvrditi o kojim se radovima obnove ili ojačavanja tvrđave u prvoj polovini 17. stoljeća radi, ali s

obzirom na tekst natpisa sasvim sigurno to nema nikakve veze s cisternom u kliještima. Istražni radovi koji na tvrđavi sv. Nikole traju s manjim ili većim prekidima već nekoliko desetljeća nisu do sada bili koncentrirani na podatke koji pružaju malobrojni, ali ipak značajni epigrafski i heraldički spomenici 16. i 17. stoljeća.

VELIKA KOPNENA VRATA ŠIBENIKA

Velika kopnena vrata spominju se već u vremenu razvijenog srednjeg vijeka u šibenskom komunalnom Statutu.³² Prvi spomen odnosi se na 58. reformaciju Statuta iz 1390. godine.³³ Reformacija 187. iz 1416. godine, kada je Šibenik bio već pod vlašću Venecije, jasno nam kazuje gdje se nalaze Velika kopnena vrata: *...captum fuit quod sepulchra existentia circa Ecclesiam sanctorum Cosmae et Damiani extra portas magnas*.³⁴ Dakle, prema povijesnim izvorima, Velika kopnena vrata nalazila su se preko puta groblja uz crkvu sv. Kuzme i Damjana, koja je kasnije promijenila titulara i danas se zove

.....
 32 Literatura o šibenskim Velikim kopnenim vratima je skromna. O vratima piše Josip Čuzela u monografiji o šibenskim fortifikacijama (Čuzela, J. (2005.): *Šibenski fortifikacijski sustav*, Šibenik, 62-63). Manje priloge donose Vincenzo Miagostovich i Federico Antonio Galvani. (Miagostovich, V. (1969.): *La Città di Sebenico. Guida storico-artistica, Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria*, VI, Roma: 33-34; Galvani, F. A. (1884): nav. dj.: 63). Preoblikovanja koja šibenski srednjovjekovni obrambeni bedemi dobivaju različitim učvršćivanjima i nasipavanjima, kako bi odgovorili zahtjevima obrane od topništva, nisu razmatrani, tako da to pitanje još čeka znanstvenu obradu.

33 Knjiga Statuta, zakona i reformacija grada Šibenika (dalje: Statut), Šibenik, 1982, 110.

34 Statut, 139.

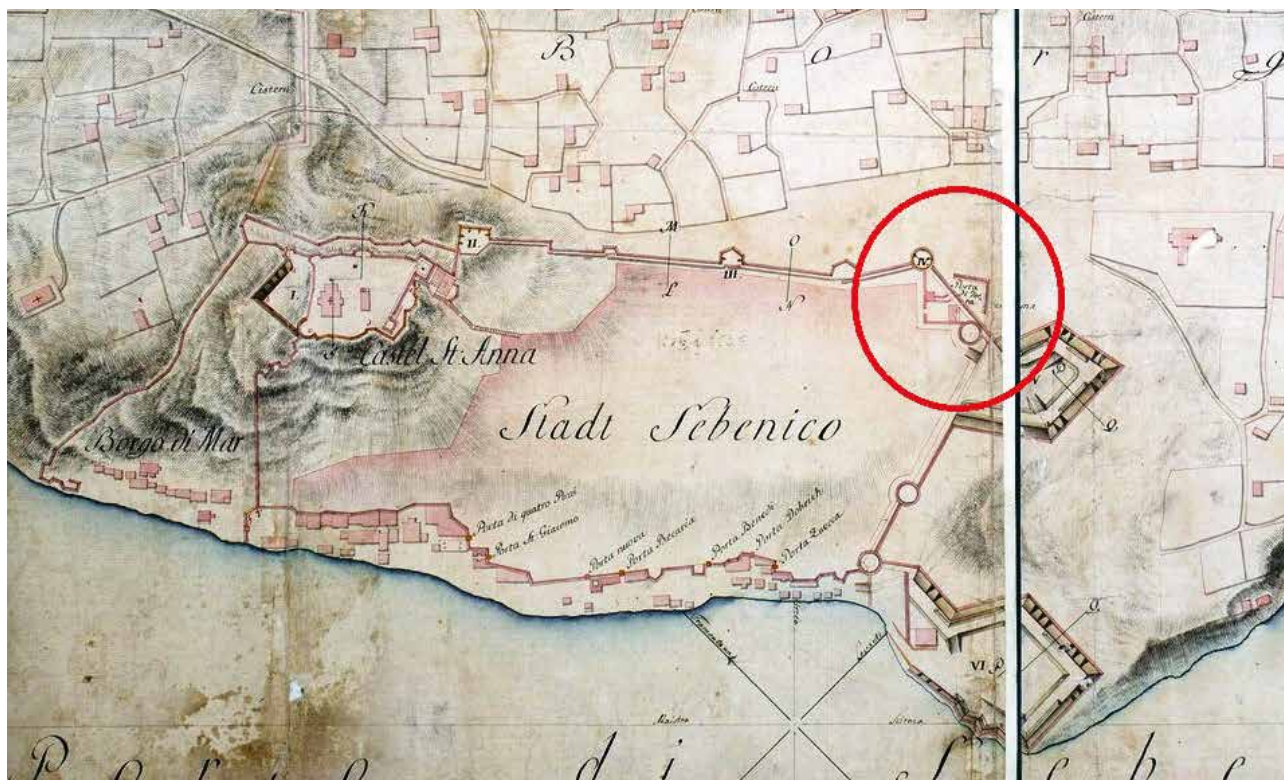
.....
 28 Alacevich, A. (1920.): nav. dj.: 169.

29 CRV, VIII, 212.

30 CRV, VIII, 246.

31 Čuzela, J. (1992.): nav. dj.: 71.

10 Karta šibenskih utvrda Franje Zavora iz 1798. godine s detaljem Kopnenih vrata (preuzeto iz: Čuzela, J. (2005): *Šibenski fortifikacijski sustav*, Šibenik)

Map of Šibenik fortifications of Franjo Zavora dated 1798 with a detail of the Porta terraferma /Kopnena vrata/ (from Čuzela, J. (2005): *Šibenik fortification system* /Šibenski fortifikacijski sustav/, Šibenik)

Gospa van Grada.³⁵ Crkva se nalazi točno nasuprot šibenske gradske Poljane. Kako pokazuju sve grafike, Kopnena vrata smještena su između ostataka bastiona Bernardi i zgrade Kazališta. To se vidi već na Coronellijevoj grafici Šibenika iz izolarija Mari, Golfi, Isole, Spiagge, Porti, Citta, Fortezze, della Damazia, ed Altri Luoghi Dell'Istria, Quarner, Dalmazia Albania Epiro, e Livadia (sl. 8), na mletačkoj karti Šibenika anonimnog autora datiranoj u 18. stoljeće iz zbirke muzeja Correr (sl. 9),³⁶ i na Zavoroju karti šibenskih fortifikacija iz 1798. godine (sl. 10).³⁷ Na karti anonimnog autora iz muzeja Correr i na karti Franje Zavora vrata se nazivaju Porta terraferma (Kopnena vrata). Ovdje je potrebno odgovoriti na nekoliko pitanja koja do danas u znanstvenoj literaturi nisu razmatrana: kako su otprilike izgledala Kopnena vrata i jesu li se na tom mjestu oduvijek nalazila Kopnena vrata. Na oba pitanja najbolje nam odgovore pruža analiza natpisa koji je izvanredni providur Malipiero postavio 1646. godine početkom Kandijskog rata nakon što je obnovio vrata:

ALOYSII. MARIPETRO. CATHARINI. FILII. SENATUS.
CONSULTO. URBEM. HANC. ET. FINES. PROVISORIS.
MUNERE. CRAETICO. PREMENTE. BELLO. EGREGIE.
TUENTIS. EXIMIA. CURA. CIVITATIS. FIDELISS.
GRATUITIS. IMPENSIS. PORTA. EXTRACTA.
GENIA. CUM. PROPUGNACULIS. ET. POMERIIS.
AUCTA. AC. UNDIQUE. VALID. INSTAURATA.
ANNO. SALUTIS. MDCXLVI.³⁸

Obnova i ojačavanje Velikih kopnenih vrata u Šibeniku dio su obrambenih priprema Venecije na samom početku Kandijskog rata (1645. – 1669.) tijekom kojega su Turci najopasnije i najduže prijetili mletačkim posjedima u Dalmaciji.³⁹ Utvrđivanje Šibenika za vrijeme tog rata obilježile su dvije jasno odvojene faze: grozničavi naponi samih Šibenčana na utvrđivanju grada i izgradnji utvrda sv. Ivana i Baronea na uzvisinama iznad Šibenika na samom početku rata i program generalnog providura Antonia Bernarda oko utvrđivanja dalmatinskih gradova u drugoj fazi rata.

35 Čuzela, J. (2005.): nav. dj.: 63.

36 *Fortezze Veneziane nel Levante. Esempi di cartografia storica dalle collezioni del Museo Correr*, Venezia, 1999, 18.

37 Zavoroju kartu u detalju s kopnenim vratima pogledaj kod: Čuzela, J. (2005.).

38 Natpis donosimo prema Galvaniju (Galvani, F. A. (1884.): nav. dj.: 63).

39 O Kandijskom ratu na prostoru Dalmaciji vidi novije kod: Mayhew, T. (2008.): *Dalmatia Between Ottoman and Venetian Rules. Contado di Zara 1645-1718*, Roma, 29-48.

11 Reljefni lav sv. Marka koji je stajao na šibenskim Kopnenim vratima snimljen 1915. na Fondaku (preuzeto iz: Rizzi, A.: (2005), *I leoni di San Marco in Dalmazia*, Venezia, 198)

St. Marc lion in relief that used to stand on the Porta terraferma /Kopnena vrata/ photographed in 1915 on the Fondak (from Rizzi, A.: (2005), *I leoni di San Marco in Dalmazia*, Venice, 198)

Iz teksta natpisa s Kopnenih vrata jasno je da se radi o složenoj arhitekturi vrata koja su se sastojala od *propugluculuma* i *pomeriuma* (više njih, jer se natpis odnosi na množinu), tj. unutrašnjih zaklonâ i predziđa. Potvrde takve arhitekture vrata nalazimo na sačuvanim grafikama. Coronelli na svojoj grafici iz izolarija Mari, Golfi, Isole... Kopnena vrata prikazuje dosta shematski, ali se već na toj grafici vidi da se vrata sastoje od složene obrambene arhitekture, kako nam kazuje Malipierov natpis. Detaljnije informacije o elementima Kopnenih vrata pruža grafika anonimnog autora iz muzeja Correr, načelno datirana u 18. stoljeće. Na grafici se vidi i u tekstualnoj legendi naznačuje obrambeni revalid ispred Kopnenih vrata u trokutastoj formi. Na Zavoreovoj karti Šibenika i njegovih utvrda iz 1798. godine vidi se ponovno vanjski revalid i unutrašnja obrambena struktura, također u trokutastoj formi. U tako golemim Kopnenim vratima bilo je moguće smjestiti posadu, što je bilo uobičajeno za ono vrijeme. Na karti anonimnog autora iz muzeja Correr iz Venecije s unutrašnje strane šibenskih Kopnenih vrata nacrtani su objekti za smještaj vojne posade, a u tekstualnoj legendi je istaknuto da se radi o objektu kojem je funkcija opisana kao *quartieri e corpi di guardia*.

Iznad natpisa Malipiero je postavio reljef krilatog lava sv. Marka koji je darovan Gabrielleu D'Annunziju tijekom kratkotrajne talijanske okupacije Šibenika poslije Prvog svjetskog rata i završio je na njegovom imanju u Gardone Rivieri kraj talijanske Brescie gdje se nalazi i danas (sl. 11).⁴⁰ Da se radi upravo o lavu sa šibenskih Kopnenih vra-

ta, svjedoči natpis na otvorenoj knjizi koji je zbog njegove neuobičajenosti Miagostovich prepisao:

GAUDEO NIMIUM EDILITATE CIVIUM
(lijeva strana otvorene knjige)
VIRILITATE MILITUM RECTE MERENTIUM
(desna strana otvorene knjige)⁴¹

Preostaje nam odgovor na pitanje: jesu li na istom mjestu bila i srednjovjekovna velika Kopnena vrata koja se spominju u 58. Reformaciji šibenskog Statuta? I na to pitanje pruža nam dovoljno informacija natpis koji je postavio izvanredni providur Malipiero nakon obnove vrata. On kaže da je restaurirao (znači: već na tom mjestu postojeća) stara vrata. To se slaže s povijesnim podacima iz Statuta, a stara su vrata najvjerojatnije arhitektonski uklopljena u nova, tako da odgovor na pitanje kako su izgledala mogu dati samo arheološka iskapanja. Na srednjovjekovnim (kasnosrednjovjekovnim) Kopnenim vratima stajao je visoki reljef s likom sv. Mihovila, zaštitnika grada Šibenika, za koji Petricioli drži da je rad Bonina iz Milana, što znači da je taj reljef savim sigurno postavljen sredinom prve polovine 15. stoljeća kad je Bonino dokumentirano djelovao u Šibeniku, a Šibenik već neko vrijeme bio pod vlašću Venecije.⁴² Nakon rušenja Kopnenih vrata krajem 19.

41 Miagostovich, V. (1969.): nav. dj.: 34.

42 Petricioli, I. (1984.): Bilješka o Boninu u Šibeniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 24, Split: 45-49. Boninov itinerar u Dalmaciji ukratko vidi kod: Marković, P. (2005.): Bonino da Milano – *primus magister ecclesie nove sancti Jacobi*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, Split: 208 i bilj. 1. Drugačijeg je mišljenja Čuzela. Vidi o tome: Čuzela, J. (2005.): nav. dj.: 63.

40 Rizzi, A. (2005.): nav. dj.: 199.

12 Reljef sv. Mihovila s Kopnenih vrata (foto: I. Glavaš)

Relief of St. Michael from the Porta terraferma /Kopnena vrata/ (photo: I. Glavaš)

stoljeća, reljef je premješten na ostatke obrambenog bedema bastiona Bernardi gdje se nalazi i danas (sl. 12).

Arheološka i konzervatorska istraživanja bastionskih sustava i utvrda u Dalmaciji u posljednjih gotovo pola stoljeća jako su rijetka, a recentna istraživanja tvrđave sv. Nikole u kanalu sv. Ante kod Šibenika još nisu objavljena na zadovoljavajući način. Postavlja se pitanje kako je moguće da se istraživanja tako vrijednog spomenika ne objavljuju redovito, nakon svake istraživačke kampanje. Možda bi trebalo uvesti određene standarde u vidu pravilnika kojim bi se propisala obveza objave konzervatorskih istraživanja, kao što je to praksa u arheološkoj struci. Zbog svega smo u proučavanju bastionskih sustava mletačke Dalmacije okrenuti prije svega kabinetskoj kombinatorici s postojećim arhivskim povijesnim izvorima (istraživanje kojih je jako uznapredovalo u posljednje vrijeme) koje nerijetko nije moguće dovesti u vezu s nalazima na terenu. Najbolji primjer za to su najnovija arheološka i konzervatorska istraživanja na tvrđavi Barone iznad Šibenika, u kojima je sudjelovao i autor ovog rada, što su pokazala zasebnu stariju fazu utvrde

koja nije bila poznata u literaturi.⁴³ S druge strane, zanemarivanje poznatih epigrafskih spomenika, koji su povijesni izvori prvog reda i kao takvi najvažniji u potrazi za starijim slojevima ili građevinskim fazama, pokazuje određeno nesnalaženje istraživača. Poseban metodološki problem predstavlja slijepo vjerovanje različitim grafičkim prikazima mletačkih utvrda koji se uglavnom nalaze u fondovima mletačkih arhiva i knjižnica. Pokazuje se to i nakon početka istraživanja na šibenskoj tvrđavi sv. Ivana, gdje se čini da su, nasuprot podacima koje pružaju poznate i objavljene grafičke mape, iznenađenja moguća.

KRATICE

CRV – *Commissiones et relationes Venetae*, Zagreb.

Statut – Knjiga Statuta, zakona i reformacija grada Šibenika, Šibenik, 1982.

.....
43 Rezultati istraživanja na tvrđavi Barone bit će prezentirani na znanstvenom skupu Hrvatskog arheološkog društva u Šibeniku i vrlo skoro u znanstvenoj publikaciji.

LITERATURA

- Alacevich, A. (1920.): *Pagine della storia di Sebenico*, Šibenik.
- Blaće, A. (2014.): Eastern Adriatic Forts in Vincenzo Maria Coronelli's Isolario Mari, Golfi, Isole, Spiagge, Porti, Citta..., *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24 (2): 239-252, Koper.
- Concina, E. – Molteni, E. (2001.): *La fabbrica della fortezza. L'architettura militare di Venezia*, Verona.
- Coronelli, V. (1706.): *Blasone Veneto*, Venezia.
- Ćuzela, J. (1992.): Pomorska utvrda sv. Nikole na ulazu u kanal sv. Ante kod Šibenika, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 33: 51-76, Split.
- Ćuzela, J. (2005.): *Šibenski fortifikacijski sustav*, Šibenik.
- Deanović, A. (1968.): Il contributo dei Sanmicheli alla fortificazione della Dalmazia, *Castellum*, 7: 37-56.
- Deanović, A. (1988.): Architetti veneti del Cinquecento impegnati nella fortificazione della costa dalmata, *L'architettura militare veneta del Cinquecento*, Venezia-Milano, 125-134.
- Duplančić, A. (2007.): *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, Zagreb.
- Fortezze Veneziane nel Levante. Esempi di cartografia storica dalle collezioni del Museo Correr*, Venezia, 1999.
- Galvani, F. A. (1884.): *Il Re d'Armi di Sebenico*, vol. 2, Venezia.
- Gerola, G. (1905.): *Monumenti Veneti nell'Isola di Creta*, vol. 1., Venezia.
- Knjiga Statuta, zakona i reformacija grada Šibenika*, Šibenik, 1982.
- Mallett, M. – Hale, J. (1984.): *The Military Organisation of a Renaissance State*, Cambridge.
- Marković, P. (2005.): Bonino da Milano – *primus magister ecclesie nove sancti Jacobi*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39: 207-225, Split.
- Mayhew, T. (2008.): *Dalmatia Between Ottoman and Venetian Rules. Contado di Zara 1645-1718*, Roma.
- Miagostovich, V. (1969.): La Città di Sebenico. Guida storico-artistica, *Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria*, 6: 3-89, Roma.
- Novak, G. (1976.): Šibenik u razdoblju mletačke vladavine, *Šibenik: spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik, 135-288.
- Petricioli, I. (1984.): Bilješka o Boninu u Šibeniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 24: 45-50, Split.
- Ottersbach, C. (2005.): Im Schutz des Markuslöwen. Die venezianischen Festungen auf den ionischen Inseln und dem griechischen Festland, *Festungsjournal*, 26.
- Rizzi, A. (2005.): *I leoni di San Marco in Dalmazia*, Venezia.
- Ronzani, F. – Luciolli, G. (1831): *Le fabbriche civili, ecclesiastiche e militari di Michele Sanmicheli*, vol. 3., Venezia.
- Stošić, K.: *Šibenske tvrđave* (rukopis u Muzeju grada Šibenika).
- The Encyclopaedia of Islam*, vol. 4, Leiden, 1997.
- Vasari, G. (1881.): *Le Vite*, vol. 6, Firenze.
- Žmegač, A. (2001.): Utvrda sv. Nikole pred Šibenikom, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 25: 91-100, Zagreb.
- Žmegač, A. (2005.): La fortezza di San Nicolò presso Sebenico. Un'opera importante di Giangiolamo Sanmicheli, *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, 49: 133-151.
- Žmegač, A. (2009.): Još jedan stari prikaz šibenske utvrde sv. Nikole, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 33: 77-82, Zagreb.
- Žmegač, A. (2009.): *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb.

Summary

MARGINALIA ON THE FORTRESS OF ST. NICHOLAS NEAR ŠIBENIK AND ON THE PORTA TERRAFERMA /VELIKA KOPNENA VRATA/

The building of the Fortress of St. Nicholas at the entrance into the Šibenik canal of St. Ante started at the very end of the so called third Venetian-Turkish war in 1540 as the response of Venice to the ever more powerful Turkish naval force. The beginning of the works on the Fortress in 1540, described by the builder himself, Giangiolamo Sanmicheli, is confirmed by two reliefs of the winged lion of St. Marc located in the metopes on the frieze of the main portal of the Fortress, of which the left one with a closed book indicates that it is still the period of the Venetian-Turkish war. Given the inscriptions and the length of the term of office of sixteen months, the first two castellans of the Fortress Orsat Manolesso and Gaspar Moro are known. The huge original sculpture of the winged lion of St. Marc, carved by Dujam from Split, and located above the Fortress main portal, was moved by Austrian Emperor Franz I to its previous place on top of the main portal. An old photograph of the

lion above the main portal shows that it was made of three larger blocks, as mentioned by older authors. A freestanding lion above the fortress portal is not an isolated phenomenon on portals built by Sanmicheli; one such lion was located above the Porta Nuova in Verona. The graphics and the inscription on the Fortress also indicate frequent restorations and reinforcements even in the first half of the 17th century. This is possibly a defence reinforcement of the existing pliers between the semi-bastions facing the mainland. The Šibenik Porta terraferma /*Velika kopnena vrata*/ in Šibenik between the then Bernardi bastion and today's Theatre represented a complex defence architecture which also accommodated the military. The gate was built on the site of the former medieval Porta terraferma /*Kopnena vrata*/ at the beginning of the Candian war under the supervision of the outstanding *governor* for the City of Šibenik, Alojzije Malipiero.